

MARKAZIY OSIYODA JADIDCHILIKNING FALSAFIY MEROSINI TADQIQ ETISHNING TARIXIY BOSQICHLARI

Kurbanov Tursinpo‘lat Minasidinovich

EMU universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrasi katta o‘qituvchisi

E-mail: Legion2878@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada Markaziy Osiyoda jadidchilik harakatining falsafiy merosini o‘rganish tarixiy bosqichlari tahlil qilinadi. Jadidchilikning ma‘rifiy, ijtimoiy-falsafiy va madaniy g‘oyalari turli davrlarda qanday ilmiy talqin qilinganligi ko‘rib chiqiladi. Sovet davridagi ideologik yondashuv va mustaqillik davridagi qayta baholash jarayonlari qiyosiy tahlil asosida yoritiladi. Shuningdek, jadidchilikning zamonaviy ilmiy tadqiqotlardagi o‘rni va uning falsafiy ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot jadidchilikni Markaziy Osiyo ijtimoiy-falsafiy tafakkurining muhim bosqichi sifatida baholashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: jadidchilik, falsafiy meros, fenomen, ma‘rifatparvarlik, modernizatsiya, ijtimoiy tafakkur.

Аннотация. В данной статье анализируются исторические этапы изучения философского наследия джадидизма в Центральной Азии. Рассматриваются различные научные интерпретации просветительских, социально-философских и культурных идей джадидов в разные исторические периоды. Проводится сравнительный анализ идеологических подходов советского периода и процессов переоценки в годы независимости. Также раскрывается значение джадидизма в современных научных исследованиях и его философская роль. Исследование позволяет рассматривать джадидизм как важный этап социально-философской мысли Центральной Азии.

Ключевые слова: джадидизм, философское наследие, феномен, просвещение, модернизация, социальная мысль.

Abstract. This article analyzes the historical stages of studying the philosophical heritage of Jadidism in Central Asia. It examines different scholarly interpretations of the educational, socio-philosophical, and cultural ideas of the Jadids across various historical periods. A comparative analysis is conducted between the ideological approach of the Soviet era and the reassessment processes during the period of independence. The study also highlights the significance of

Jadidism in modern academic research and its philosophical relevance. The research demonstrates that Jadidism represents an important stage in the socio-philosophical thought of Central Asia.

Key words: *jadidism, philosophical heritage, phenomenon, enlightenment, modernization, social thought.*

Kirish

IX asr oxiri – XX asr boshlarida Markaziy Osiyo ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida yuz bergan tub o'zgarishlar mintaqa taraqqiyotining yangi bosqichini boshlab berdi. Ushbu davrda yuzaga kelgan jadidchilik harakati nafaqat ma'rifiy islohotlar bilan cheklanib qolmay, balki jamiyatni har tomonlama yangilashga qaratilgan kompleks ijtimoiy-falsafiy hodisa sifatida namoyon bo'ldi. Jadidlar tomonidan ilgari surilgan g'oyalar milliy ongini uyg'otish, ilm-fan va ta'limni rivojlantirish, ijtimoiy tenglik va taraqqiyotga erishish kabi muhim masalalarni o'z ichiga olgan edi. Jadidchilik harakati o'z mohiyatiga ko'ra, Sharq an'analari bilan G'arb modernizatsiyasi o'rtasida muvozanatni ta'minlashga intilgan o'ziga xos intellektual oqim hisoblanadi. Bu harakat vakillari eski maktab va madrasalardagi ta'lim tizimini tanqid qilib, yangi usuldagi ta'lim – “*usul-i jadid*”ni joriy etishga harakat qildilar. Shu bilan birga, ular jamiyatda diniy aqidaparastlik, jaholat va ijtimoiy sustkashlikka qarshi kurash olib bordilar. Jadidlarning bu faoliyati ularning chuqur falsafiy qarashlarga ega bo'lganligini ko'rsatadi.

Jadidchilikning falsafiy merosi, avvalo, inson, jamiyat va taraqqiyot o'rtasidagi munosabatlarni qayta talqin qilishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Ular insonni faol subyekt sifatida ko'rib, uning ma'rifat orqali o'z taqdirini o'zgartira olishini asoslab berdilar. Shu jihatdan, jadidchilikni ma'rifatparvarlik falsafasining Markaziy Osiyodagi o'ziga xos ko'rinishi sifatida baholash mumkin. Biroq jadidchilik harakatining falsafiy merosi uzoq vaqt davomida to'liq va xolis o'rganilmadi. Ayniqsa, sovet davrida bu harakatga nisbatan ideologik yondashuv ustuvor bo'lib, jadidlar faoliyati biryoqlama va salbiy talqin qilindi. Ularning asarlari va qarashlari ko'pincha siyosiy mezonlar asosida baholanib, ilmiy xolislikka putur yetkazildi. Natijada jadidchilikning asl mazmuni va falsafiy mohiyati keng jamoatchilikdan yashirin holda qoldi.

Mustaqillik yillarida esa jadidchilik merosini qayta o'rganish, uni milliy qadriyatlar tizimining muhim qismi sifatida baholash imkoniyati paydo bo'ldi. Bu davrda jadid namoyandalarning asarlari qayta nashr etildi, ularning ilmiy,

pedagogik va falsafiy qarashlari chuqur tahlil qilina boshlandi. Zamonaviy tadqiqotlar jadidchilikni nafaqat tarixiy hodisa, balki bugungi kun taraqqiyoti uchun muhim g‘oyaviy manba sifatida talqin etmoqda.

Metodologiya

Jadidchilikning falsafiy merosini o‘rganish tarixini tahlil qilish dolzarb ilmiy muammolardan biri hisoblanadi. Chunki bu orqali nafaqat o‘tmishdagi ilmiy qarashlarning evolyutsiyasini aniqlash, balki zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tafakkur rivojiga ta’sir ko‘rsatgan omillarni ham anglash mumkin bo‘ladi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi – Markaziy Osiyoda jadidchilikning falsafiy merosini o‘rganish tarixini tizimli ravishda tahlil qilish, uning asosiy bosqichlari va ilmiy yondashuvlarini ochib berishdan iborat. Shuningdek, tadqiqotda jadidchilikka nisbatan turli davrlarda shakllangan qarashlar evolyutsiyasi yoritilib, uning bugungi ilmiy tafakkurdagi o‘rni aniqlanadi.

Mazkur tadqiqot Markaziy Osiyoda jadidchilik harakatining falsafiy merosini o‘rganish tarixini ilmiy tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, unda tarixiy-falsafiy yondashuv asosiy metodologik baza sifatida tanlab olindi. Tadqiqotning metodologik asosini ijtimoiy-falsafiy, tarixiy va manbashunoslik tamoyillari tashkil etadi. Jadidchilik fenomeni murakkab ijtimoiy, madaniy va intellektual hodisa bo‘lganligi sababli uni kompleks yondashuv asosida o‘rganish zarur hisoblanadi. Tadqiqotda quyidagi asosiy ilmiy metodlardan foydalanildi:

Tarixiy-genetik metod. Ushbu metod orqali jadidchilik harakatining paydo bo‘lish sabablari, uning tarixiy ildizlari va shakllanish bosqichlari o‘rganildi. Jadidchilikning XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi ijtimoiy-siyosiy sharoit bilan bog‘liqligi tahlil qilindi. Shu bilan birga, harakatning evolyutsion rivojlanish jarayoni bosqichma-bosqich ko‘rib chiqildi.

Tarixiy-taqqoslash (komparativ) metodi. Jadidchilikka bo‘lgan turli davrlardagi ilmiy yondashuvlar – chor Rossiyasi davri, sovet davri va mustaqillik davri qarashlari o‘zaro solishtirildi. Bu metod jadidchilik merosining qanday ideologik o‘zgarishlarga uchraganini aniqlash imkonini berdi. Ayniqsa, sovet davridagi inkoriy yondashuv bilan mustaqillik davridagi qayta baholash jarayoni chuqur tahlil qilindi.

Manbashunoslik tahlili. Tadqiqot jarayonida birlamchi va ikkilamchi manbalar o‘rganildi. Birlamchi manbalar sifatida jadid namoyandalarining asarlari (M.Behbudiy, A.Avloniy, A.Fitrat, S.Ayniy va boshqalar) tahlil qilindi.

Ikkilamchi manbalar sifatida esa zamonaviy ilmiy monografiyalar, maqolalar, dissertatsiyalar va tarixiy tadqiqotlar foydalanildi. Manbashunoslik tahlili jadidchilikning asl falsafiy mazmunini tiklashda muhim rol o‘ynadi.

Falsafiy interpretatsiya metodi. Jadidchilik g‘oyalari faqat tarixiy hodisa sifatida emas, balki falsafiy tizim sifatida ham tahlil qilindi. Bu metod orqali jadidlarning inson, jamiyat, ma‘rifat va taraqqiyot haqidagi qarashlari falsafiy kategoriyalar asosida izohlandi. Ayniqsa, “ma‘rifat va taraqqiyot”, “inson erkinligi”, “ijtimoiy islohot” kabi tushunchalar konseptual jihatdan tahlil qilindi.

Kontent-tahlil metodi. Jadid matbuoti, xususan “Oyna”, “Sadoi Turkiston”, “Taraqqiy” kabi nashrlardagi maqolalar mazmunan tahlil qilindi. Ushbu metod jadidlarning ijtimoiy-falsafiy qarashlarini tizimli ravishda o‘rganish imkonini berdi. Matnlardagi asosiy g‘oyalar, terminlar va konseptlar ajratib olindi va ularning semantik mazmuni ochib berildi.

Sivilizatsion yondashuv. Tadqiqotda jadidchilik harakati global modernizatsiya jarayonining bir qismi sifatida ko‘rib chiqildi. Bu yondashuv orqali Markaziy Osiyo jadidchiligi Yevropa va boshqa Sharq mamlakatlaridagi islohotchilik harakatlari bilan qiyosiy tahlil qilindi. Natijada jadidchilikning umumjahon sivilizatsion jarayonlardagi o‘rni aniqlashtirildi.

Umuman olganda, tadqiqotda qo‘llanilgan metodlar jadidchilikning falsafiy merosini ko‘p qirrali va kompleks tarzda o‘rganishga xizmat qildi. Bu esa o‘z navbatida tarixiy xolislikni ta‘minlash, ideologik biryoqlamalikdan qochish va ilmiy natijalarning ishonchligini oshirishga imkon berdi.

Tahlil va natijalar

Mazkur tadqiqot natijasida Markaziy Osiyoda jadidchilik harakatining falsafiy merosini o‘rganish tarixiy evolyutsiyasi bir necha aniq bosqichlarda shakllanganligi aniqlandi. Tadqiqot jarayonida olingan ilmiy natijalar jadidchilik fenomenining nafaqat tarixiy, balki chuqur falsafiy mazmunga ega ekanligini tasdiqladi.

Jadidchilikning ichki (avto-refleksiv) talqin bosqichi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, jadidchilikning dastlabki bosqichida uning falsafiy asoslari harakat vakillarining o‘z asarlarida shakllantirilgan. M. Behbudiy, A. Avloniy, A. Fitrat va boshqa jadidlar o‘z faoliyatlarini faqat amaliy islohotlar bilan cheklab qolmay, balki nazariy jihatdan ham asoslab berganlar. Bu bosqichda quyidagi natijalar qayd etildi:

- *ma‘rifat jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida talqin etilgan;*

➤ *insonning ongli faoliyati ijtimoiy o'zgarishlarning markaziga qo'yilgan;*

➤ *“yangi maktab” g'oyasi pedagogik-falsafiy konsepsiya darajasiga ko'tarilgan.*

Natijada jadidchilik ichki falsafiy tizimga ega harakat sifatida namoyon bo'lgan.

Sovet davrida ideologik deformatsiya bosqichi. Tadqiqot natijalari sovet davrida jadidchilik merosi biryozqlama va ideologik asosda talqin qilinganini ko'rsatdi. Bu davrda:

- *jadidchilik “millatchilik” yoki “burjua islohoti” sifatida baholangan;*
- *ularning falsafiy qarashlari ilmiy muomaladan chiqarib tashlangan;*
- *ko'plab jadid asarlari nashr etilmagan yoki cheklangan.*

Natijada jadidchilikning asl falsafiy mohiyati buzilgan va ilmiy tadqiqotlarda to'liq aks ettirilmagan.

Mustaqillik davrida rehabilitatsiya va qayta baholash bosqichi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, O'zbekiston mustaqillikka erishgach jadidchilik merosi qayta tiklangan va ilmiy jihatdan xolis o'rganila boshlangan. Bu bosqichda quyidagi natijalar qayd etildi:

- *jadidlarning asarlari qayta nashr qilindi va ilmiy muomalaga kiritildi;*
- *ularning ijtimoiy-falsafiy qarashlari ijobiy baholandi;*
- *jadidchilik milliy uyg'onish harakati sifatida e'tirof etildi.*

Shu bilan birga, jadidchilikning milliy g'oya va ma'naviy tiklanishdagi roli ilmiy asosda isbotlandi.

Zamonaviy ilmiy yondashuvlarda konseptual kengayish. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, zamonaviy ilmiy adabiyotlarda jadidchilik faqat tarixiy hodisa sifatida emas, balki falsafiy va sivilizatsion fenomen sifatida o'rganilmoqda. Quyidagi yangi ilmiy natijalar shakllangan:

➤ *jadidchilik modernizatsiya nazariyasining mintaqaviy modeli sifatida talqin qilinmoqda;*

- *u ijtimoiy-falsafiy islohotlar konsepsiyasi sifatida tahlil qilinmoqda;*
- *ta'lim va ma'rifat falsafasi sifatida qayta baholanmoqda.*

Bu yondashuv jadidchilikni global intellektual jarayonlar bilan bog'lash imkonini berdi.

Jadidchilikning falsafiy kategoriyalari aniqlanishi. Tadqiqot davomida

jadidchilik falsafasining asosiy kategoriyalari tizimlashtirildi:

ma’rifat – taraqqiyotning asosiy omili;

inson – ijtimoiy o‘zgarish markazi;

jamiyat – isloh qilinuvchi tizim;

taraqqiyot – tarixiy zarurat.

Natijada jadidchilik o‘ziga xos falsafiy paradigma sifatida shakllanganligi aniqlandi.

Jadidchilik va global modernizatsiya o‘rtasidagi bog‘liqlik. Tadqiqot natijalari jadidchilik harakati faqat mahalliy hodisa emas, balki global modernizatsiya jarayonining bir qismi ekanligini ko‘rsatdi. U Yevropa ma’rifatchiligi, turkiy islohotchilik va musulmon dunyosidagi yangilanish harakatlari bilan o‘zaro bog‘liq holda rivojlangan. Bu esa jadidchilikning universal intellektual qiymatini tasdiqlaydi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, Markaziy Osiyoda jadidchilikning falsafiy merosini o‘rganish jarayoni uch asosiy davr – shakllanish, ideologik deformatsiya va qayta tiklanish bosqichlaridan iborat bo‘lgan. Har bir bosqich jadidchilikning ilmiy talqiniga turlicha ta’sir ko‘rsatgan bo‘lsa-da, mustaqillik davrida uning haqiqiy falsafiy mohiyati tiklangan va zamonaviy ilmiy tafakkurda o‘z o‘rnini topgan.

Tadqiqot natijalarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, Markaziy Osiyoda jadidchilikning falsafiy merosini o‘rganish murakkab, ko‘p qatlamli va turli tarixiy-madaniy omillar bilan bog‘liq jarayon hisoblanadi. Jadidchilik fenomeni faqat ijtimoiy islohot harakati emas, balki o‘z davri uchun ilg‘or falsafiy tafakkur tizimi sifatida ham namoyon bo‘lgan. Shu sababli uni talqin qilishda turli davrlarda shakllangan ilmiy yondashuvlar o‘rtasida sezilarli tafovutlar mavjud.

Muhokama

Ilmiy adabiyotlarda jadidchilikning mohiyati borasida turlicha qarashlar mavjud. Bir guruh tadqiqotchilar uni asosan pedagogik va ma’rifiy harakat sifatida talqin qilsa, boshqa yondashuv vakillari uni ijtimoiy-falsafiy islohotchilik harakati sifatida baholaydilar. Mazkur tadqiqot natijalari ikkinchi yondashuvni qo‘llab-quvvatlaydi, chunki jadidlar faoliyatida ta’lim islohoti bilan bir qatorda jamiyatning mafkuraviy, axloqiy va madaniy yangilanishi ham asosiy o‘rin tutgan.

Jadidchilikning falsafiy mohiyati quyidagi savollarga javob izlash bilan bog‘liq bo‘lgan:

Jamiyat qanday qilib taraqqiyotga erishadi?

Insonning ijtimoiy roli qanday belgilanadi?

Ma'rifat va taraqqiyot o'rtasidagi bog'liqlik nimada?

Bu savollar jadidchilikni oddiy ijtimoiy harakat emas, balki falsafiy konsepsiya darajasiga ko'taradi.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, sovet davrida jadidchilikka nisbatan shakllangan ideologik yondashuv uning ilmiy o'rganilishiga jiddiy to'siq bo'lgan. Bu davrda jadidlar “sinflar kurashi” paradigmasi asosida talqin qilinib, ularning ma'rifiy va falsafiy g'oyalari ikkinchi darajaga tushirilgan. Bunday yondashuvning oqibatlari quyidagicha bo'lgan:

jadidchilikning asl intellektual merosi to'liq ochilmagan;

birlamchi manbalar tahlili cheklangan;

ilmiy xulosalarda biryozlamalik yuzaga kelgan.

Shu bois, jadidchilikning falsafiy merosi uzoq vaqt davomida ilmiy jihatdan to'liq tiklanmagan.

Muhokama shuni ko'rsatadiki, mustaqillik davrida jadidchilikka nisbatan yangi ilmiy paradigma shakllangan. Bu paradigma quyidagi tamoyillarga asoslanadi: tarixiy xolislik, milliy qadriyatlarga tayangan yondashuv, ideologik cheklovlardan xoli ilmiy tahlil.

Natijada jadidchilik nafaqat tarixiy harakat, balki milliy falsafiy tafakkur tizimining muhim bo'g'ini sifatida qayta baholandi. Bu jarayon jadidlarning asarlarini qayta nashr etish va ularning g'oyalari zamonaviy ilmiy muomalaga kiritish bilan mustahkamlandi.

Zamonaviy ilmiy muhokamalarda jadidchilik turli yo'nalishlarda talqin qilinmoqda. Bir tomondan, u milliy modernizatsiya modeli sifatida ko'rilsa, ikkinchi tomondan, u global ma'rifatparvarlik harakatining mintaqaviy shakli sifatida baholanadi. Muhokama natijalari quyidagi ilmiy xulosalarni ilgari suradi:

jadidchilik Sharq va G'arb tafakkuri o'rtasidagi intellektual ko'pri bo'lgan;

u diniy an'ana va dunyoviy bilimlar o'rtasida muvozanat yaratishga intilgan;

uning g'oyalari bugungi ta'lim va ijtimoiy islohotlar uchun ham dolzarbdir.

Muhokama jarayonida jadidchilik g'oyalari zamonaviy ijtimoiy muammolar bilan bog'liq holda ham tahlil qilindi. Xususan: ta'lim sifatini oshirish, yoshlar

ma'naviyatini shakllantirish, jamiyatda innovatsion fikrlashni rivojlantirish jadidchilik merosining amaliy ahamiyatini yanada kuchaytiradi. Umumiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, jadidchilikni faqat tarixiy hodisa sifatida emas, balki uzluksiz rivojlanib boruvchi falsafiy tizim sifatida ko'rish maqsadga muvofiqdir. Uning asosiy g'oyaviy yadrosi – ma'rifat orqali jamiyatni modernizatsiya qilish konsepsiyasi – bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Shu bilan birga, jadidchilikning ilmiy o'rganilishi hali ham to'liq yakunlangan jarayon emas. Ayrim manbalar chuqur tahlilni talab qiladi, ayrim falsafiy jihatlar esa yangi metodologik yondashuvlar asosida qayta ko'rib chiqilishi zarur. Muhokama natijalari shuni tasdiqlaydiki, jadidchilikning falsafiy merosini o'rganish nafaqat tarixiy, balki zamonaviy ilmiy-falsafiy ahamiyatga ega bo'lgan murakkab jarayondir. Uning turli davrlardagi talqinlari ilmiy tafakkurning evolyutsiyasini ham aks ettiradi. Shu bois jadidchilikni o'rganish kelgusida ham dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri bo'lib qoladi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot Markaziy Osiyoda jadidchilik harakatining falsafiy merosini o'rganish tarixini kompleks tahlil qilish asosida bir qator muhim ilmiy xulosalarga kelish imkonini berdi. O'rganilgan materiallar, tahlil qilingan manbalar va amalga oshirilgan metodologik yondashuvlar jadidchilik fenomenining nafaqat tarixiy-ma'rifiy, balki chuqur falsafiy mazmunga ega ekanligini yaqqol ko'rsatdi.

*Birinchi*dan, jadidchilikning falsafiy merosi shakllanish jarayoni uning bevosita ishtirokchilari – jadid ma'rifatparvarlarining asarlarida boshlanganligi aniqlandi. Ularning ilmiy-pedagogik va ijtimoiy qarashlari jamiyatni yangilash, inson ongini yuksaltirish hamda taraqqiyotga erishish g'oyalariga asoslangan mustaqil falsafiy tizim elementlarini tashkil etadi.

*Ikkinchi*dan, sovet davrida jadidchilik merosining o'rganilishi ideologik cheklovlar va sinfiy yondashuvlar ta'sirida deformatsiyaga uchraganligi tasdiqlandi. Bu holat jadidchilikning asl mazmunini to'liq ochib berishga to'sqinlik qilgan va uning falsafiy jihatlari uzoq vaqt ilmiy muomaladan chetda qolishiga sabab bo'lgan.

*Uchinchi*dan, mustaqillik yillarida jadidchilik merosiga nisbatan xolis ilmiy yondashuv shakllanib, u milliy ma'naviy tiklanish va tarixiy adolatni tiklash jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida qayta baholandi. Jadidchilikning ma'rifatparvarlik, modernizatsiya va ijtimoiy islohot g'oyalari zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda o'zining munosib o'rnini egalladi.

To'rtinchidan, zamonaviy ilmiy izlanishlar jadidchilikni faqat mahalliy tarixiy hodisa emas, balki global sivilizatsion jarayonlarning bir qismi sifatida ko'rish tendensiyasini kuchaytirayotganini ko'rsatdi. Bu esa jadidchilikning universal falsafiy ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, jadidchilikning falsafiy merosini o'rganish tarixi uch asosiy bosqich – shakllanish, ideologik cheklanish va qayta tiklanish jarayonlaridan iborat murakkab evolyutsiyani tashkil etadi. Har bir bosqich ushbu merosning ilmiy talqiniga o'z ta'sirini ko'rsatgan bo'lsa-da, bugungi kunda jadidchilik o'zining asl falsafiy mazmuni bilan ilmiy muomalaga qaytgan.

Xulosa qilib aytganda, jadidchilik nafaqat tarixiy-ma'rifiy harakat, balki Markaziy Osiyo ijtimoiy-falsafiy tafakkurining muhim bosqichi sifatida baholanadi. Uni chuqur o'rganish zamonaviy ta'lim, ma'naviyat va ijtimoiy taraqqiyot jarayonlari uchun ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fitrat A. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2003.
2. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2010.
3. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
4. Ayniy S. Esdaliklar. – Dushanbe: Irfon, 1978.
5. Qodiriy A. O'tkan kunlar. – Toshkent: Sharq, 2016.
6. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
7. Boqijonov M. Jadidchilik harakati tarixi. – Toshkent: Fan, 1995.
8. Karimov N. O'zbek jadidlari va milliy uyg'onish. – Toshkent: O'zbekiston, 2004.
9. Hayitmetov A. Markaziy Osiyo ma'rifatparvarlik harakati tarixi. – Toshkent: Universitet, 2012.
10. Shamsutdinov R. Turkiston tarixi. – Toshkent: Sharq, 2009.
11. Allworth E. The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present. – Stanford University Press, 1990.
12. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998.
13. Ziyoev H. Jadidchilik va milliy uyg'onish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.

